NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI ILMIY AXBOROTNOMASI, [2026-8]
ISSN:2181-1458
ISSN:2181-0427

13.00.00-PEDAGOGIKA
journal.namdu.uz
PEDAGOGICAL

VIKTOR USPENSKIY PEDAGOGIK QARASHLARINING BO‘ LAJAK O‘ QITUVCHILAR KASBIY-MA’NAVIY TAYYORGARLIGINI RIVOJLANTIRISHDAGI AHAMIYATI

Raximov Kodirjon Karimberdiyevich
Namangan davlat universiteti tadqiqotchisi

Annotatsiya: *Maqolada Viktor Aleksandrovich Uspenskiy (1879–1949) pedagogik qarashlarining bo‘ lajak o‘ qituvchilar kasbiy-ma’naviy tayyorgarligini rivojlantirishdagi ahamiyati tadqiq etiladi. Muallif olimning maxsus pedagogik risola qoldirmaganini e’tirof etib, uning qarashlarini hujjatlashtirilgan amaliy faoliyat – Toshkent Xalq konservatoriyasidagi dars berish tajribasi, Buxoroda Shashmaqomni notaga olish ishi, Markaziy Osiyo bo‘ ylab ilmiy ekspeditsiyalar va milliy kadrlar tayyorlash faoliyati – asosida qayta tiklangan tamoyillar tizimi sifatida talqin qiladi. Tadqiqotda mazkur tamoyillarning besh guruhi ajratilib, ularning zamonaviy pedagogik ta’limdagi talqini asoslanadi hamda tarixiy-pedagogik merosdan foydalanishning besh shakli ishlab chiqiladi. Shuningdek, biografik materialdan foydalanishning rasmiylashuv xavfi va uni oldini olish shartlari tahlil qilinadi. Xulosada tarixiy shaxs namunasi va’z shaklida emas, tahlil obyekti sifatida taqdim etilgandagina tarbiyaviy kuchga ega bo‘ lishi asoslab beriladi.*

Kalit so‘ zlar: *Viktor Uspenskiy, pedagogik meros, kasbiy-ma’naviy tayyorgarlik, tarixiy-pedagogik rekonstruksiya, madaniyat sohibiga hurmat, milliy musiqa merosi, namuna va modellashtirish, xarakter tarbiyasi, ma’naviy tarbiya, oliy pedagogik ta’lim.*

ЗНАЧЕНИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ВЗГЛЯДОВ ВИКТОРА УСПЕНСКОГО В РАЗВИТИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ДУХОВНОЙ ПОДГОТОВЛЕННОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

Аннотация: *В статье исследуется значение педагогических взглядов Виктора Александровича Успенского (1879–1949) в развитии профессионально-духовной подготовленности будущих учителей. Признавая, что учёный не оставил специального педагогического трактата, автор интерпретирует его взгляды как систему принципов, реконструированных на основе документированной практической деятельности – преподавания в Ташкентской народной консерватории, нотной записи Шашмакома в Бухаре, научных экспедиций по Средней Азии и подготовки национальных кадров. Выделяются пять групп данных принципов, обосновывается их современная педагогическая интерпретация, разрабатываются пять форм использования историко-педагогического наследия. Анализируется риск формализации биографического материала и условия его предупреждения. В заключении обосновывается, что пример исторической личности обретает воспитательную силу лишь тогда, когда предъявляется не как проповедь, а как объект анализа.*

Ключевые слова: *Виктор Успенский, педагогическое наследие, профессионально-духовная подготовленность, историко-педагогическая реконструкция, уважение к носителю культуры, национальное музыкальное наследие, пример и моделирование, воспитание характера, духовное воспитание, высшее педагогическое образование.*

THE SIGNIFICANCE OF VIKTOR USPENSKY’S PEDAGOGICAL VIEWS IN DEVELOPING THE PROFESSIONAL AND SPIRITUAL READINESS OF FUTURE TEACHERS

Annotation: *The article examines the significance of the pedagogical views of Viktor Aleksandrovich Uspensky (1879–1949) in developing the professional and spiritual readiness of future teachers. Recognizing that the scholar left no special pedagogical treatise, the author interprets his views as a system of principles reconstructed from documented practical activity: teaching at the Tashkent People’s Conservatory, the notation of Shashmaqom in Bukhara, scientific expeditions across Central Asia, and the training of national specialists. Five groups of such principles are distinguished, their contemporary pedagogical interpretation is substantiated, and five forms of using the historical-pedagogical heritage are elaborated. The risk of formalizing biographical material and the conditions for preventing it are analysed. In conclusion, it is substantiated that the example of a historical figure acquires educative power only when it is presented as an object of analysis rather than as a sermon.*

Keywords: *Viktor Uspensky, pedagogical heritage, professional and spiritual readiness, historical-pedagogical reconstruction, respect for the culture bearer, national musical heritage, example and modelling, character education, spiritual education, higher pedagogical education.*

KIRISH

Bo‘ lajak o‘ qituvchini tayyorlash jarayonining o‘ ziga xosligi shundaki, unda fan bilimlari va metodik ko‘ nikmalar bilan bir qatorda shaxsning ma’naviy qiyofasi ham kasbiy tayyorgarlikning tarkibiy qismi hisoblanadi. O‘ qituvchi o‘ quvchiga faqat bilim uzatmaydi, balki o‘ z shaxsi orqali unga munosabat, mehnat va madaniyatga nisbatan pozitsiya namunasini ham ko‘ rsatadi. Shu sababli pedagogik ta’limda tarixiy shaxslarning hayot yo‘ li va faoliyati an’anaviy ravishda tarbiyaviy manba sifatida qo‘ llanib kelinadi. Biroq bu manbadan foydalanish ko‘ pincha umumiy ulug‘ lash darajasida qolib ketadi va talabaning kasbiy pozitsiyasiga real ta’sir ko‘ rsatmaydi. Mazkur muammo milliy pedagogik ta’lim uchun ayniqsa dolzarb. O‘ zbekiston madaniyati va ma’rifati tarixida o‘ z hayotini milliy meros va xalq ta’limiga bag‘ ishlagan ko‘ plab shaxslar mavjud bo‘ lib, ularning tajribasi bo‘ lajak o‘ qituvchi uchun qimmatli ma’naviy resursdir. Biroq bu resursning pedagogik salohiyati uning qanday taqdim etilishiga bog‘ liq: agar shaxs faqat ulug‘ lanadigan obraz sifatida ko‘ rsatilsa, talaba uni o‘ zidan uzoq va erishib bo‘ lmaydigan deb qabul qiladi; agar uning faoliyati aniq qarorlar va tamoyillar darajasida tahlil qilinsa, u talaba uchun real yo‘ l ko‘ rsatkichga aylanadi. Viktor Aleksandrovich Uspenskiy (1879–1949) mazkur nuqtai nazardan alohida e’tiborga loyiq shaxslardan biri hisoblanadi. 1879-yilda Kalugada tug‘ ilgan, dastlab harbiy ta’lim olgan va 1913-yilda Peterburg konservatoriyasini A.K.Lyadov sinfi bo‘ yicha tugatgan musiqashunos 1918-yilda Toshkentga kelib, umrining qolgan qismini Markaziy Osiyo xalqlari musiqa merosini o‘ rganish va saqlashga bag‘ ishladi. U 1949-yilda Toshkentda vafot etgan va shu shaharda dafn etilgan. Uning hayot yo‘ lining mazkur burilishi tasodifiy emas edi: u o‘ zga madaniyatga nisbatan chuqur qiziqish va hurmat tufayli shu yo‘ lni ongli ravishda tanlagan. Uspenskiyning pedagogik faoliyati uning Toshkent davrining ajralmas qismini tashkil etadi. U 1918–1922-yillarda Toshkent Xalq konservatoriyasida garmoniya fanidan dars bergan, 1928–1934-yillarda musiqa bilim yurtida ishlagan, 1932-yildan San’atshunoslik instituti xodimi va musiqa kabineti mudiri bo‘ lgan, 1936-yildan esa Toshkent konservatoriyasi professori va musiqa-nazariy fakulteti dekani sifatida faoliyat yuritgan. 1943-yilda unga san’atshunoslik doktori ilmiy darajasi berilgan. Shu tariqa uning hayotining o‘ ttiz yildan ortiq qismi bevosita o‘ qituvchilik va kadrlar tayyorlash bilan bog‘ liq bo‘ lgan. Uspenskiy faoliyatining eng mashhur sahifasi Shashmaqomni notaga olish ishidir. 1923-yilda u Buxoroda o‘ sha davrning yirik maqom ustalaridan yozib olish ishini amalga oshirgan va 1924-yilda mazkur yozuv nashr etilgan. Bu ishning tarixiy ahamiyati shundaki, u an’anaviy og‘ zaki yo‘ l bilan avloddan avlodga o‘ tib kelgan murakkab musiqiy tizimni yo‘ qolib ketish xavfidan saqlab qolgan. Ishning o‘ ziga xosligi esa uning usulida: Uspenskiy maqomni o‘ z nazariy tasavvurlariga moslashtirishga urinmasdan, uni sohiblari ijro etgan shaklda qayd etishga intilgan. Uning ilmiy-ekspeditsion faoliyati ham shunga o‘ xshash tamoyilga asoslangan. Uspenskiy Markaziy Osiyo bo‘ ylab sakkizta etnografik ekspeditsiya uyushtirgan, 1925–1929-yillarda Turkmanistonga uchta folklor ekspeditsiyasini olib borgan va bu safarlarda uch yuz ellikdan ortiq qo‘ shiq hamda cholg‘ u kuyini yozib olgan, 1931-yilda esa Farg‘ ona vodiysiga musiqa-etnografik ekspeditsiya tashkil etgan. V.M.Belyayev bilan hamkorlikda tayyorlangan turkman musiqasiga oid tadqiqoti 1928-yilda Moskvada nashr etilgan. Mazkur faoliyat uning uchun bilim manbai kutubxona emas, balki xalqning o‘ zi ekanini ko‘ rsatadi. Mazkur maqolaning metodologik pozitsiyasini aniq belgilash zarur. V.A.Uspenskiy maxsus pedagogik risola yoki yaxlit nazariy ta’limot qoldirmagan; uning asarlari musiqashunoslik va musiqa etnografiyasiga oid. Shu sababli mazkur ishda uning pedagogik qarashlari tayyor konsepsiya sifatida emas, balki hujjatlashtirilgan amaliy faoliyatdan – o‘ qituvchilik tajribasi, ekspeditsiya usuli, meros bilan ishlash tarzi va kadrlar tayyorlashga munosabatidan – qayta tiklanadigan tamoyillar tizimi sifatida talqin qilinadi. Pedagogika tarixida bunday rekonstruksiya keng qo‘ llaniladigan va metodologik jihatdan asoslangan yondashuvdir, biroq u tadqiqotchidan o‘ z talqinini manbaning haqiqiy mazmunidan aniq farqlashni talab qiladi. Mazkur faoliyatdan kelib chiqadigan dastlabki tamoyil madaniyat sohibiga nisbatan hurmat tamoyilidir. Uspenskiy xalq musiqasini o‘ rganishda uning ijrochilarini tadqiqot obyekti emas, balki bilim manbai va ustoz sifatida ko‘ rgan. Bu pozitsiya o‘ sha davr uchun o‘ z-o‘ zidan tushunarli emas edi: mahalliy madaniyatga yuqoridan qarash keng tarqalgan holat bo‘ lgan. Pedagogik nuqtai nazardan mazkur tamoyil bevosita ahamiyatga ega, zero o‘ qituvchining o‘ quvchiga va uning madaniy muhitiga munosabati ham xuddi shunday tanlov oldida turadi. Ikkinchi tamoyil bilimning saqlanishi va uzatilishi uchun mas’uliyat bilan bog‘ liq. Uspenskiy yo‘ qolib borayotgan merosni qayd etishni shaxsiy ilmiy qiziqish emas, balki burch sifatida qabul qilgan. Uchinchi tamoyil ilmiy tadqiqot va o‘ qitishning birligida namoyon bo‘ ladi: u ekspeditsiyalarda to‘ plagan materialini bevosita o‘ quv jarayoniga olib kirgan. To‘ rtinchi tamoyil milliy kadrlar tayyorlashga yo‘ naltirilganlik bo‘ lib, u o‘ z ishining davom etishini shaxsiy faoliyati bilan emas, shogirdlar orqali ko‘ rgan. Beshinchi tamoyil esa uzoq muddatli, natijasi darhol ko‘ rinmaydigan mehnatga tayyorlikdir. Mazkur tamoyillarning bugungi dolzarbligi globallashuv sharoitida milliy madaniy o‘ zlikni saqlash vazifasi bilan belgilanadi. O‘ zbekiston Respublikasida moddiy va nomoddiy madaniy merosni asrash, milliy qadriyatlarni yoshlar ongiga singdirish hamda ma’naviy-ma’rifiy ishlar samaradorligini oshirish davlat siyosatining ustuvor yo‘ nalishlaridan biri sifatida belgilangan. Oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida ham kadrlar tayyorlash sifatini oshirish bilan birga ularning ma’naviy-axloqiy tarbiyasi masalalari qayd etilgan. Mazkur vazifalarni amalga oshirishda milliy madaniyat tarixidagi real shaxslar tajribasi muhim pedagogik resurs hisoblanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Mazkur tadqiqotning birlamchi manba bazasini V.A.Uspenskiyning o‘ z ishlari tashkil etadi. Ularning eng mashhuri 1924-yilda nashr etilgan Shashmaqom nota yozuvi bo‘ lib, u an’anaviy maqom tizimini ilmiy qayd etishning birinchi yirik tajribasi hisoblanadi. V.M.Belyayev bilan hamkorlikda tayyorlangan turkman musiqasiga bag‘ ishlangan tadqiqot esa ekspeditsiya materiallarini ilmiy umumlashtirish namunasidir. O‘ zbek tadqiqotchilari A.Xojimamatov va M.Muhammadjonovaning olimning ijodiy yo‘ liga bag‘ ishlangan maqolasida uning milliy musiqa madaniyatiga qo‘ shgan hissasi tahlil qilinadi. Mazkur manbalar olim faoliyatining hujjatli asosini tashkil etib, pedagogik rekonstruksiya uchun material beradi. Shaxs namunasining tarbiyaviy ta’siri masalasi xorijiy pedagogikada keng tadqiq etilgan. T.Likona xarakter tarbiyasi konsepsiyasida axloqiy tarbiyaning uch tarkibiy qismini – axloqiy bilim, axloqiy his va axloqiy harakatni – ajratib, maktab va o‘ qituvchining namunasi orqali bu uch qismni birgalikda shakllantirish zarurligini asoslagan. K.Rayan va K.Bolin esa xarakter tarbiyasini amaliyotga joriy etishning aniq yo‘ llarini tahlil qilib, qadriyatlarning alohida fan sifatida emas, ta’lim muassasasining butun hayoti orqali uzatilishini ko‘ rsatishgan. A.Kon mazkur an’anaga jiddiy tanqid bilan chiqqan. U xarakter tarbiyasi dasturlarining ko‘ p qismi o‘ quvchida mustaqil axloqiy mulohazani rivojlantirish o‘ rniga tayyor fazilatlar ro‘ yxatini singdirishga urinishini, bu esa tarbiya emas, indoktrinatsiya ekanini ta’kidlagan. Konning fikricha, haqiqiy axloqiy rivojlanish shaxsning qadriyatlar haqida mustaqil fikr yuritishi va bahs olib borishi orqali sodir bo‘ ladi. A.Bandura ijtimoiy o‘ rganish nazariyasida esa namunaga taqlid mexanizmini tahlil qilib, kuzatish orqali o‘ rganish namuna bilan o‘ rtasida ahamiyatlilik va yaqinlik munosabati mavjud bo‘ lgandagina samarali bo‘ lishini ko‘ rsatgan. D.Xansen o‘ qituvchilik kasbini chaqiriq sifatida tahlil qilgan ishida esa kasbiy tanlovning ma’naviy o‘ lchamini ochib bergan. Milliy ilmiy maktabda ta’limning shaxs ma’naviy dunyoqarashini shakllantirishdagi roli izchil tadqiq etilmoqda. S.Ergashbayevning O‘ zbekiston sharoitida uzluksiz ta’lim tizimi orqali yoshlarning ma’naviy dunyoqarashini rivojlantirishga bag‘ ishlangan ishida uzluksiz ta’lim tizimi yoshlar dunyoqarashini shakllantirishning asosiy institutsional vositasi sifatida ko‘ rib chiqiladi. Mazkur yondashuv tarixiy-pedagogik meros masalasi uchun bevosita ahamiyatga ega: madaniy meros bilan tanishish bir martalik tadbir bo‘ lmasligi, ta’limning barcha bosqichlarida izchil davom etishi lozim. Dunyoqarashning yaxlitligi esa shaxsning o‘ z madaniy ildizlarini anglashi bilan uzviy bog‘ liq. S.Ergashbayevning uzluksiz ta’limni tashkil etish orqali yoshlarning ma’naviy-falsafiy dunyoqarashini yuksaltirishga oid tadqiqotida dunyoqarash yuksalishining mezoni sifatida qadriyatlarni mustaqil tanlash va asoslangan xulosa chiqarish qobiliyati ko‘ rsatiladi. Bu tezis mazkur maqolaning markaziy g‘ oyasi bilan uyg‘ unlashadi: tarixiy shaxs namunasi tayyor xulosa sifatida berilsa, u mustaqil tanlovni rivojlantirmaydi. M.M.Mirzaolimjon o‘ g‘ li va E.Shohbozbekning Yangi O‘ zbekistonning ta’lim siyosati va universitetlarning yangi modellariga bag‘ ishlangan ishida esa zamonaviy universitetning madaniy missiyasi kengayib borayotgani tahlil qilinadi, bu esa milliy meros bilan ishlashni universitet ta’limining tizimli vazifasi sifatida ko‘ rish imkonini beradi.

METODOLOGIK QISM

Tadqiqotning metodologik asosini tarixiy-pedagogik, aksiologik va faoliyatli yondashuvlarning uyg‘ unligi tashkil etadi. Tarixiy-pedagogik yondashuv olim faoliyatini o‘ z davrining ijtimoiy-madaniy konteksti doirasida ko‘ rib chiqish imkonini berdi. Bu muhim metodologik shart hisoblanadi: XX asr boshidagi qarorlarni bugungi mezonlar bilan baholash anaxronizmga olib keladi, o‘ z davri sharoitida esa ularning haqiqiy ma’nosi ochiladi. Shu sababli tahlilda Uspenskiy faoliyati 1920–1940-yillardagi madaniy qurilish va milliy kadrlar tayyorlash vazifalari fonida ko‘ rib chiqildi.

TADQIQOT NATIJALARI

Olib borilgan tadqiqot natijasida V.A.Uspenskiy faoliyatidan qayta tiklanadigan besh guruh pedagogik tamoyil aniqlandi. Birinchi guruh madaniyat sohibiga munosabat bilan bog‘ liq: xalq ijrochilari tadqiqot obyekti emas, bilim manbai va ustoz sifatida ko‘ riladi. Ikkinchi guruh merosga nisbatan mas’uliyatni ifodalaydi. Uchinchi guruh ilmiy tadqiqot va o‘ qitishning birligini belgilaydi. To‘ rtinchi guruh milliy kadrlar tayyorlashga yo‘ naltirilganlikni aks ettiradi. Beshinchi guruh esa natijasi darhol ko‘ rinmaydigan uzoq muddatli mehnatga tayyorlikni ifodalaydi. Mazkur tamoyillarning har biri olim faoliyatining aniq, hujjatlashtirilgan epizodlariga tayanadi.

MUHOKAMA

Shaxs namunasiga asoslangan tarbiyaning samaradorligi masalasi xorijiy pedagogik diskursda keskin polemikaga sabab bo‘ lgan. Bahsning bir qutbida T.Likona asos solgan xarakter tarbiyasi an’anasi turadi. Uning pozitsiyasiga ko‘ ra axloqiy tarbiya bilim, his va harakatning birligini talab qiladi, ta’lim muassasasi esa aniq fazilatlarni ongli va izchil shakllantirishi lozim. Likona bunda o‘ qituvchi va tarixiy shaxslar namunasiga alohida o‘ rin ajratadi: o‘ smir axloqiy me’yorni mavhum qoida sifatida emas, aniq inson timsolida ko‘ rganda qabul qiladi. K.Rayan va K.Bolin ham bu yondashuvni rivojlantirib, qadriyatlar ta’lim muassasasining butun hayoti orqali uzatilishini asoslashgan. A.Kon bu an’anaga tubdan qarshi chiqadi. Uning tahliliga ko‘ ra xarakter tarbiyasi dasturlarining ko‘ p qismi aslida itoatkorlikni shakllantirishga yo‘ naltirilgan bo‘ lib, ular yoshlarga qadriyatlar haqida mustaqil fikr yuritish imkoniyatini bermaydi. Kon tayyor fazilatlar ro‘ yxatini singdirish va namunalarni tanqidsiz taqdim etish axloqiy tarbiya emas, balki indoktrinatsiya ekanini ta’kidlaydi. Uning fikricha, haqiqiy axloqiy rivojlanish shaxsning qarama-qarshi qadriyatlar to‘ qnashgan

vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilishi orqali sodir bo‘ ladi. Mazkur tanqid tarixiy shaxslar merosidan foydalanishga ham bevosita tegishli. A.Banduraning ijtimoiy o‘ rganish nazariyasi bahsga psixologik asos beradi. U kuzatish orqali o‘ rganish mexanizmini tahlil qilib, namunaga taqlid avtomatik sodir bo‘ lmasligini ko‘ rsatgan: u namunaning kuzatuvchi uchun ahamiyatliligi, unga yaqinligi va uning xulq-atvori natija berishi haqidagi tasavvurga bog‘ liq. Mazkur xulosa tarixiy shaxs obrazini idealizatsiya qilishning nima uchun samarasiz ekanini tushuntiradi: erishib bo‘ lmaydigan darajada mukammal obraz kuzatuvchi uchun yaqin bo‘ lmaydi va taqlid mexanizmini ishga tushirmaydi. Aksincha, real qiyinchiliklarni yengib o‘ tgan inson obrazi ancha kuchliroq ta’sir ko‘ rsatadi. D.Xansenning o‘ qituvchilik chaqirig‘ i haqidagi tadqiqoti bahsga yana bir o‘ lcham qo‘ shadi. U kasbiy tanlovni ikki o‘ lchovning kesishuvida ko‘ radi: faoliyatning jamiyat uchun ahamiyati va uning shaxs uchun shaxsiy ma’nosi. Xansenning fikricha, kasbni chaqiriq sifatida qabul qilgan o‘ qituvchi o‘ z ishida ma’no ko‘ radi va shu sababli qiyinchiliklarga bardosh beradi. Mazkur yondashuv Uspenskiy faoliyatini tushunish uchun ham qulay ramka beradi: uning yashash sharoiti qulay bo‘ lmagan ekspeditsiyalarni yillar davomida davom ettirishi karyera mulohazalari bilan emas, aynan ma’no bilan izohlanadi. Mazkur polemikaning Uspenskiy merosiga tatbiqi aniq metodik xulosalarga olib keladi. Likona an’anasi shuni ko‘ rsatadiki, konkret shaxs timsoli mavhum nasihatdan kuchliroq ta’sir ko‘ rsatadi; demak, biografik materialdan voz kechish asossiz. Konning tanqidi esa bu materialni qanday taqdim etish kerakligini belgilaydi: agar u tanqidsiz ulug‘ lash shaklida berilsa, u haqiqatan ham indoktrinatsiyaga aylanadi. Banduraning nazariyasi obrazning yaqin va real bo‘ lishi zarurligini, Xansenning yondashuvi esa namunaning asosiy qiymati yutuqlarda emas, faoliyat ma’nosida ekanini ko‘ rsatadi.

XULOSA

Olib borilgan tadqiqot V.A.Uspenskiy maxsus pedagogik ta’limot qoldirmaganini, biroq uning o‘ ttiz yildan ortiq davom etgan o‘ qituvchilik, ilmiy-ekspeditsion va meros bilan ishlash faoliyati pedagogik tamoyillarni qayta tiklash uchun yetarli hujjatli asos berishini ko‘ rsatdi. Bunday rekonstruksiya metodologik jihatdan asoslangan, biroq u tadqiqotchidan o‘ z talqinini manbaning haqiqiy mazmunidan aniq farqlashni talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Успенский В.А. Шашмаком. – Бухара, 1924.

2. Ergashbaev S. O‘ zbekiston sharoitida uzluksiz ta’lim tizimi orqali yoshlarning ma’naviy dunyoqarashini rivojlantirish // Объединяя студентов: международные исследования и сотрудничество между дисциплинами. – 2025. – T. 1, № 1. – S. 314–316.

3. Bandura A. Social Learning Theory. – Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1977. – 247 p.

4. Lickona T. Educating for Character: How Our Schools Can Teach Respect and Responsibility. – New York: Bantam Books, 1991. – 478 p.

5. Hansen D.T. The Call to Teach. – New York: Teachers College Press, 1995. – 181 p.

6. Ergashbayev S. Uzluksiz ta’lim tashkil etish orqali yoshlarning ma’naviy-falsafiy dunyoqarashini yuksaltirish // Bulletin of Contemporary Researches: Multidisciplinary. – 2025. – Vol. 1, № 1. – P. 10–13.

7. Kohn A. How Not to Teach Values: A Critical Look at Character Education // Phi Delta Kappan. – 1997. – Vol. 78, № 6. – P. 428–439.

8. Ryan K., Bohlin K.E. Building Character in Schools: Practical Ways to Bring Moral Instruction to Life. – San Francisco: Jossey-Bass, 1999. – 237 p.

9. Mirzaolimjon og‘ li M.M., Shohbozbek E. Yangi O‘ zbekistonning ta’lim siyosati va universitetlarning yangi modellari // Pedagogik islohotlar va ularning yechimlari. – 2025. – Vol. 16, № 01. – B. 325–328.

10. Xojimamatov A., Muhammadjonova M. Viktor Aleksandrovich Uspenskiyning ijodiy yo‘ li // Oriental Renaissance: Innovative, Educational, Natural and Social Sciences. – 2023. – B. 587–591.